

Výskum šamanizmu v maďarskej etnológii

Research of Shamanism in Hungarian Ethnology

Mgr. ZDENKA MECHUROVÁ, PhD.

Katedra medzinárodných vzťahů a diplomacie, Vysoká škola mezinárodních a veřejných vztahů Praha, o. p. s.
U Santošky 1093/17, 150 00 Praha 5-Smíchov; e-mail: mechurova.zdenka@gmail.com

ABSTRAKT:

Výskum šamanizmu má v maďarskej etnológii dlhodobú tradíciu. Pravdepodobne aj preto, že základom náboženstva starých Maďarov bol šamanizmus a tengrismus. Predmetom štúdie je teoretická analýza a interpretácia vybraných diel maďarských etnológov, ktorí sa zaoberali výskumom šamanizmu v maďarskej alebo v inej kultúre. Sú to napríklad etnológovia Mihály Hoppál, Vilmos Diószegi a Géza Róheim, ktorých diela sú známe v širšom európskom kontexte. Štúdia má za cieľ nielen poskytnúť historický prehľad o činnosti maďarských etnológov od 19. stletia do súčasnosti, ale i upozorniť na prínos týchto vedcov k výskumu antropologicky relevantnej témy.

KLÍČOVÁ SLOVA:

šamanizmus, šaman, maďarská etnológia, náboženstvo, mytológia

KEYWORDS:

shamanism, shaman, Hungarian ethnology, religion, mythology

ÚVOD

V maďarskej etnológii sa výskumom šamanizmu¹ vedci zaoberali už v 19. storočí. Zaujímavosťou o túto problematiku vychádzali z premisy o príbuzenských vzťahoch starých Maďarov zo sibírskeho etnika z čoho vyvodzovali, že i náboženské predstavy predkresťanských Maďarov mali základ v šamanizme a tengrisme². Práve tento fakt im poskytuje istú „výhodu“ v tejto výskumnej oblasti v porovnaní s inými stredoeurópskymi krajinami. V maďarskej ľudovej slovesnosti sa zachovali informácie o viacerých typoch osobností, ktoré vykazujú šamanské schopnosti. Maďarské predkresťanské náboženstvo malo ústrednú osobu táltosa – šamana, o ktorom sa verilo že môže v extáze cestovať po Vesmírnom strome. Ďalej tu boli osoby, ktoré nemali moc ako táltos, ale vyznačovali sa tiež rôznymi magickými silami a sú to napríklad tudós (tudoš), ktorý mal rozsiahle vedomosti, znalec, mudrc, garabonciás (garabonciáš), ktorý bol čarodejom, a na rozdiel od táltosa robí aj zlo a napokon tzv. regös (regöš), ktorý kráčal počas zimného slnovratu „z ríše mŕtvych do ríše živých“ od domu k domu a spieval piesne, ktoré mali prinášať šťastie a zdravie. V kresťanskej dobe sa premenili regösi v koledníkov (Podborský 2006). Aj niektoré maďarské ľudové názvy chorôb pomenúvajú démonov spôsobujúcich tieto choroby. Verilo sa, že chorobu vie odstrániť len človek, ktorý má schopnosť pohybovať sa v svete duchov a démonov (Balázs-Tóth 2009: 86).

Práca niektorých predstaviteľov maďarskej etnológie (Róheim, Diószegi, Boglár a Hoppál) dosiahla medzinárodného uznania a v rámci stredoeurópskeho kontextu

ABSTRACT:

The research of shamanism has a long tradition in Hungarian ethnology. Probably also because the roots of the religion of the Hungarians was shamanism and tengrism. The subject of the study is theoretical analysis and interpretation of selected works of Hungarian ethnologists who have been engaged in the research of shamanism in Hungarian or other culture. They are, for example, ethnologists Mihály Hoppal, Vilmos Diószegi and Géza Róheim, whose works are well known in the wider European context. The study aims not only to bring historical overview and activities of Hungarian ethnologists from the 19th century to the present, but also to point out research in this topic.

je preto výnimočná (hlavne pre záujemcov o túto problematiku). Z toho dôvodu uvádzame aj diela, ktoré vyšli v iných jazykoch, pre potrebu prípadného ďalšieho záujmu. Vzhľadom na to, že časť ich tvorby je k dispozícii len v maďarskom jazyku (hlavne Diószegiho práce) prinášame čitateľom stručný prehľad výsledkov ich práce a interpretáciu niektorých vybraných zásadných diel. Je však nutné podotknúť, že vychádzali aj z výsledkov práce svojich predchodcov a preto oboznamujeme čitateľa s týmito autormi, ktorí väčšinou nie sú známi mimo maďarský región.

Títo vedci, ale aj iní, spomínaní v tejto práci, hľadali odlišnosti a podobnosti v mytológii a v podobách šamanizmu hlavne u Vogulov a Ostjakov, ktorí sa na základe historických a lingvistických zistení považovali za najbližších príbuzných. Predpokladali, že toto dedičstvo predkov malo silný vplyv na maďarskú kultúru a každodenný život. Snažili sa pochopiť svet pohanských Maďarov a k tomu potrebovali skúmať šamanizmus. Je dôležité poznamenať, že aj náboženstvo, povera a viera, sa neustále menia, vyvíjajú v priebehu doby. Takže aj pôvodné, ale aj dnešné náboženstvo bolo ovplyvnené a pozmenené viacerými faktormi. Šamanizmus na území Maďarska sa vplyvom kresťanstva transformoval do ľudovej viery, príbehov a piesní. Podľa maďarského etnológa Mihály Hoppála sú náboženské fenomény predovšetkým tie súčasťou kultúry, ktoré charakterizujú život určitého človeka alebo skupiny ľudí. Každá kultúra má tradičný systém viery alebo vierovyznania, ktorý reguluje rituálne návyky (Hoppál 1994). Maďarskí výskumníci, ale nesledovali len fenomény, ktoré sa dotýkali ich kultúry. Vo všeo-

1 Mihály Hoppál chápe šamanizmus ako súhrn rituálnych praktík a náboženských predstáv. Ústrednou postavou je šaman, ktorý je sprostredkovateľom medzi profánnym a posvätným svetom (2016: 11). Podľa Hoppála je šaman osoba, ktorá dobre pozná svoju kultúru a jej symboliku a znakový systém a preto pôsobí dôveryhodne (Balázs-Tóth 2009: 86). Podľa amerického antropológa Michaela Winkelmana je šamanizmus, najstaršia duchovná a uzdravujúca tradícia ľudstva, ktorá sa opäť objavuje v náboženských, duchovných a uzdravujúcich praktíkach súčasnej spoločnosti a v tradíciách (2010: 2).

2 Tengrismus je pôvodné náboženstvo Mongolov, Turkov a prevdepodobne aj Hunov a starých Maďarov v čase Chazarskej ríše. Je úzko prepojený so šamanizmom a ťažko sa ich prvky dajú jednoznačne oddeliť. Hlavným rozdielom, ale je vyznávanie nebeského boha – Tengri.

becnosti môžeme povedať, že terénne výskumy v oblasti Sibíri napomáhali nielen formovať povedomie o pôvode a spôsobe života predkov súčasných Maďarov, ale zároveň prinášali prehľad o živote tamojších etníc, a tieto vedomosti sú využiteľné v globálnom rozsahu. Štúdiá sa neorientuje na dejiny maďarského národa, ale je nevyhnutné spomenúť niektoré momenty z dejín, ktoré úzko súvisia s mytologickými a náboženskými predstavami a s pôvodom Maďarov.

Z hľadiska maďarských dejín je kľúčovým momentom proces osídľovania Panónskej nížiny a prijatie kresťanstva. Pojem „starí Maďari“ sa preto používa na označenie pohanských kočovných kmeňov Maďarov pred kristianizáciou a trvalým osídlením (osídlenie prebiehalo v niekoľkých vlnách už od 5 storočia, hlavne ale od 9. storočia do približne roku 1000³). Tengrizmus a šamanizmus ako viera staromaďarských kmeňov sa spomína už v 6. storočí z obdobia Chazarskej ríše⁴ až do kristianizácie. Samozrejme bolo by naivné myslieť si, že kočovného spôsobu života a tradičnej viery sa vzdali v krátkom časovom úseku. O pôvodnej viere teda hovoríme v období pred, počas i po migrácii až po kristianizáciu. Po prijatí kresťanstva sa tieto náboženské predstavy, rituály a zvyky vytrácali postupne a zachovali sa len v podobe ľudovej slovesnosti. Existuje len málo písomných pamiatok z čias stredoveku, ktoré popisujú starých Maďarov, ich zvyky a vieru. Preto vedomosti, ktoré dnes máme napríklad o maďarskom šamanovi – táltosovi sú zozbierané informácie hlavne z terénnych výskumov folkloristov.

Ďalším významným faktorom bola jazyková príbuznosť, čo bol tiež motív na výskumy v oblastiach, kde sa vyskytovali najbližšie príbuzné národy. V ľudovej kultúre a jazyku sa zachovalo v maďarskej kultúre toto ázijské dedičstvo. Jazyk je dôležitým kritériom k stanoveniu kontinuity. Podľa týchto kritérií stanovili maďarskí lingvisti už pred dvoma storočiami ugrofínsky pôvod maďarského jazyka. Pátranie po najstaršej domovine populácie, ku ktorej patrili predkovia Maďarov nás podľa lingvistov zavedie na pomedzie Európy a Ázie, do tzv. uralskej pravlasti – do západnej Sibíri a severnej časti Uralu, kde komunikovali spoločným jazykom až do 4. tisícročia pred n. l. Porovnávací etnografická odhalila niekoľko podobných predstáv Maďarov a týchto etníc, napr. strom siahajúci až do neba, spájajúci pozemský, podzemný a nebeský svet, názory o dualite duše a šamanizmus (Kontler 2001: 27). Maďari pochádzajú z povodia Volgy na prahu Uralu. V rámci uralsko-altajskej jazykovej skupiny patria do ugrofínskej vetvy, kde zaraďujeme ešte Fínov a Estónov. Za najbližších príbuzných sa považujú uralské národy Voguli (Mansijci) a Ostjaci (Chantyjci, Ketovia). Približne v roku 3000 pred. n. l. sa uralské jazyky rozdelili na ugrofínske a samojedské (Pražák 2005: 9). Podľa legendy o bratoch Hunorovi a Magorovi – praotcovia Hunov a Maďarov, sú Huni a Maďari spriaznení, ale historici sú skeptickejší. Na základe tejto legendy si nárokovali na územia, ktoré dobyli Huni. Maďari sami seba nazývali Magyar – tí, čo rozprávajú.

V maďarskej mytológii je kozmológia tvorená stromom siahajúcimi do neba, ktorý spája zem s nebom, svet bohov s ľudským svetom. Jeho korene siahajú až do podzemia. Na tento obrovský strom dokáže vyšplhať len zdatný šaman, aby sa dostal do miesta, kde sídli mesiac a slnko. Podľa niektorých rozprávok tento strom plodí ovocie, ale víly ho každú noc nechávajú zmiznúť. Podľa iných rozprávok zas na strome hniezdi obrovský orol. Stvoriteľom je boh – Isten (Išten), boh nebies, svetla, vojny a mieru, bojovník proti démonom, ktorý má často podobu orla. Jeho ženský ekvivalent je Boldogasszony alebo Boldoganya (doslovne Šťastná žena, šťastná matka, ale v súvislosti s kresťanstvom je to Blahoslavená panna) – bohyňa plodnosti, všepomáhajúca bohyňa (Benedek-Erdélyi 1993: 3–7).

Za prvú publikáciu venovanú maďarskej mytológii sa považuje dielo Ferenc Főrisa Otrokocsiho (1648–1718) s názvom *Origines Hungaricae*. Otrokocsi bol orientalista, ktorý bol potrestaný väzením za protestantskú vieru. Ako najbližších príbuzných Maďarom uvádza semitské kmene. Túto publikáciu môžeme považovať za systematickú štúdiu pohanskej viery a obradov Maďarov. Ďalším takýmto dielom je od autora Dániela Cornidesa z roku 1791 s názvom *De religione Veterum Hungarorum*. V roku 1854 vyšlo dielo *Magyar Mythologia* (Maďarská Mytológia) od autora Arnolda Ipolyiho (1823–1886). Dielo s rovnakým názvom vydal v roku 1897 Kabos Kandra (1843–1904), kde vychádza z fínskej Kalevaly. Už v týchto dobách sa predpokladalo, že predkresťanské náboženstvo Maďarov muselo súvisieť s tým, čo vyznávali ich najbližšie príbuzenské etniká. V diele *Magyar Mythologia* z roku 1854 sa používa pojem „shamanizmus“. V tom období, ale nemali vedomosti o sibírskom šamanizme. Prvá etnografická cesta na Sibír sa uskutočnila v roku 1840, kedy Antal Reguly počas niekoľkých rokov zbieral dáta od Vogulov a Ostjakov. Antal Reguly (1819–1858) uskutočňoval výpravy v okolí rieky Ob, kde zozbieral hlavne šamanské piesne medzi Vogulmi a Ostjakmi. Reguly sa stretol aj vogulským šamanom a získal od neho informácie o týchto piesňach. V tom období vznikli aj iné diela venujúce sa maďarskej mytológii, alebo pôvodnom náboženstvu napríklad Ferenc Kállay (1790–1861) v diele *A pogány magyarok vallása* (Náboženské predstavy pohanských Maďarov) spomína, že náboženstvo predkresťanských Maďarov bol šamanizmus. Kállay píše, že šamanizmus vznikol na ruinách budhizmu a rozšíril sa v severnej Ázii, Číne, Mongolsku a v celej Sibíri a stále pretrváva medzi ugrofínskymi národmi (Diószegi 1971: 73).

Maďarský folklorista Aladár Bán uvádza, že prvú štúdiu o šamanizme v maďarskej etnológii napísal Antal Csengery (1822–1880) v roku 1854 s názvom *Tanulmányok a magyarok ősvallásáról* (Štúdie o pôvodnom náboženstve Maďarov), ale nie je to úplne pravda. V roku 1890 v úvodnom čísle maďarského odborného periodika *Ethnographia* publikoval etnológ Károly Pápai (1861–1893) poznatky z ročného terénneho výskumu v rokoch

3 V roku 1000 vzniká Uhorské kráľovstvo, kde sa panovníkom stáva Štefan I. Jeho otec Gejza zjednotil staromaďarské kmene

4 Ríša v období od 650–965 na území medzi Kaukazom, Kaspickým morom a južným Uralom. Chazari boli kočovný kmeň altajského pôvodu.

1888–1889, ktorý absolvoval s lingvistom, orientalistom, etnológom Bernátom Munkácsim (1860–1937), ktorý už mal skúsenosť s výskumom v oblasti Volgy. Výskum sa usku-točnil medzi Vogulmi, Ostjakmi a Samojedmi. Snažil sa napísať národopisné dielo Vogulov, ale zomrel veľmi mladý v dôsledku ochorenia. Mihály Hoppál editoroval Munkácsiho skolektivizované dielo pod názvom *Vogul Folklore*.

V roku 1908 štúdiu o šamanizme a pôvodných náboženstvách prírodných národov napísal folklorista Aladár Bán (1871–1960), kde uvádza aj diela maďarských autorov, ktoré sa venujú tejto problematike a náboženským predstavám starých Maďarov. Aladár Bán v tejto štúdiu analyzuje, kto sa môže považovať za šamana a aké sú prejavy šamanizmu. Bán sa odvoláva na definíciu náboženských prejavov anglického vedca Johna Lubbocka (*The Origin of Civilisation*), ale aj dielo anglického filozofa Herberta Spencera (*Principles of Sociology*) a nemeckého psychológa Wilhelma Wundta (*Völkerpsychologie*). Herbert Spencer v tomto diele popisuje epilepsiu, šialenstvo, chorobu, smrť, zjavenie a mágiu. Práve tieto patria aj podľa Bána medzi prejavy šamanizmu. Kládne si otázku, kde môžeme šamanizmus vôbec začleniť, či je to náboženstvo, alebo nie. Podľa neho šamanizmus patrí do sféry animizmu. Duša oddelená od tela sa stane nezávislým, slobodne sa pohybuje a aktívnym duchom. Človek potom vo veľkej miere pripisuje duchom pozitívne alebo negatívne zmeny v jeho spoločnosti. Títo duchovia spôsobujú chorobu, smrť, všetky rany a bolesti. Väčšinu času, keď šaman trpí a trápi sa, tak je v kontakte s duchmi. Z toho dedukuje, že šamanizmus: kult styku s duchmi vzniká, keď existujú duchovia, ale zatiaľ ešte neexistujú bohovia. bohovia sa podľa neho rodia až v predstavivosti ľudí, ktorí dosiahnu vyššiu úroveň vzdelanosti a začnú formovať štáty (Bán 1908: 86–87). Šamanizmus považuje Bán za vyššiu animistickú úroveň. Šamanizmus je len aspekt animizmu a nie náboženský systém sám osebe. Podľa neho má v porovnaní s čarodějníkom (mágus) šaman prakticky kňazskú funkciu (Fazekas 1967: 8).

Zaujímavosťou je, že kritizoval snahu zlikvidovať stopy pohanstva v dobách kristianizácie, pretože je to nielen súčasť histórie, ale zne-možňuje to skúmanie danej oblasti a rozširovanie povedomia o danej problematike. Ďalej skúma, či starí Maďari verili v jedného boha, alebo viacerých. Z už vyššie spomínaného diela maďarského historika, Dániela Cornidesa, sa však dozvedáme, že už náčelník staromaďarského kmeňa Arpád, sa modlil k jednému bohovi. Theofylaktos v diele *Oikumeniké histo-*

ria (Svetové dejiny, v češtine ako *Na sklonku věků*) píše o národch, ktoré nazýva turkické (vrátane starých Maďarov), že nezmyselne uctievali oheň, vzduch, zem a vodu, ale za boha považujú jedného stvoriteľa, ktorý je tvorcom všetkého na svete. Jemu obetujú kone a majú kňazov, o ktorých veria, že majú schopnosť predpovedať budúcnosť (Diószegi 1983: 76). Podľa Diószegihó nie sú Csengeryho a Kállayove poznatky výsledkom komparatívnej analýzy, ale len výsledky akéhosi sylogizmu, že ugrijské národy vyznávajú šamanizmus, Maďari sú ugrijského pôvodu a tým pádom tiež museli praktikovať šamanizmus. V tomto období sa vedelo len málo o šamanizme, o ugrofínoch, Voguloch, Ostjakoch vo všeobecnosti (1983: 6).

Csengery v roku 1857 napísal krátke dielo *Az altaji népek ősvallása tekintettel a magyar ősvallásra* (Pôvodné náboženstvo altajských národov s ohľadom na pôvodné náboženstvo Maďarov). Csengery bol politikom a publicistom nebol etnológom. V danej publikácii sa odvoláva hlavne na dve diela a to prácu historika Dániela Cornidesa „*Commentatio de religione veterum Hungarorum*“ z roku 1791, ale hlavne na dielo od Matthiasa Alexandra Castreña *Vorlesungen über die finnische Mythologie* z roku 1853. Cornides dával do analógie náboženstvo starých Maďarov s náboženskými predstavami Peržanov, za čo bol značne kritizovaný svojimi nasledovníkmi, napriek tomu bolo toto dielo vysoko oceňované v danej dobe, pretože bolo jedinečné. Zaujímavosťou je, že Cornides bol učencom Mateja Bela. Keď Csengery publikoval svoje dielo už existovali publikácie, v ktorých sa hovorilo o ugrofínskom pôvode Maďarov. Významnú rolu v týchto zisteniach zohrávala porovnávacía lingvistika. Csengery tvrdí, že zo všetkých altajských národov je fínska mytológia najrozvinutejšia. Možno práve maďarské slovo *Isten* (boh) je odvodené z fínskeho *isäntä* – hostiteľ, *isäinen* – otec. Takto sa nazýval fínsky *Ukko* – najvyšší boh. Podobnosť vidíme aj v mongolskom slove *etsen* – pán. Podľa Mongolov má každý človek, predmet svojho ochranného ducha – *esän, etsen*. So starými Maďarmi majú spoločné, že uctievali slnko, mesiac, hviezdy (ako napr. aj u Samojedov, Vogulov, Ostjakov, Fínov aj Laponcov). Je to typické pre nomádske kmene, ktoré prežívali svoje životy pod holým nebom. Uctievanie vodných živlov sa tiež vyskytuje u Ostjakov, Tunguzov, Samojedov, Fínov, Laponcov, Turkov aj Mongolov. Csengery píše o fínskych a laponských šamanoch, že majú schopnosť v tranze komunikovať s mŕtvymi a od nich si pýtajú rady. Na rozdiel od toho napríklad samojedský šaman komu-

nikuje s duchmi, ktorí sú všadeprítomný vo vode, vzduchu i v pôde. Títo duchovia sú tiene mŕtvych, ale niektorí ich považujú za bohov na nižšej úrovni. Mŕtvi majú svoju krajinu, podľa väčšiny národov, je to pod zemou, ale duchovia mŕtvych sú schopní blúdiť aj na zemi, hlavne v tme a v búrkach. Živí ich nevidia, len oči šamana sú schopné zhliaďnúť zblúdenú dušu mŕtveho človeka, ale len v tranze. Mŕtvi sa živým zjavujú len v podobe nečistého svedomia, alebo v nočných morách. Majú zámer uškodiť a preto sa ich živí boja. U Samojedov a Ostjakov sa šaman pokúša prinútiť mŕtve duše, aby zostali v hrobch. U iných národov sa mŕtvym „ponúka“ jedlo, aby nemali hlad a nesnažili sa o návrat do zeme živých. Csengery ďalej tvrdí, že u niektorých kmeňov je typický strach z duše mŕtveho šamana, pretože šaman je i počas svojho života schopný veľkých vecí. Podľa Samojedov je duša šamana najškodlivejšia. Tomu veria aj Mongoli a Ostjaci (Csengery 1857: 16–17).

Medzi tunguzsko-mandžuskými národmi robil výpravy v rokoch 1908 až 1914 Benedek Balogh Baráthosi (1870–1945) publicista a etnológ, ktorý sa zaujímal hlavne o pôvod Maďarov. Je autorom diela *A hunok három világbirodalma* (Tri ríše Hunov). Z terénnych výskumov (aj keď viac sa dá považovať za cestovateľa, ako relevantného odborníka v oblasti etnológie, pretože nemal vzdelanie z tejto oblasti) sa mu podarilo získať obdivuhodnú zbierku artefaktov a jazykového a fotografického materiálu, ktoré je možné vidieť v Národopisnom múzeu v Budapešti. Tieto materiály získal hlavne od Nanajcov z rôznych oblastí v povodí rieky Amur. Podľa etnológa Mihály Hoppála patril Baráthosi v Maďarsku k priekopníkom vo fotografovaní na terénnych výskumoch, zároveň patril k prvým, ktorý fotografovali šamanov a teda výsledky tejto práce sa dajú považovať za začiatky vizuálnej antropológie v Maďarsku. (Hoppál 2007: 58). Okrem toho vyhotovoval drobné návrhy a kresby. Len na prvej výprave vyhotovil 400 fotografií. Okrem Sibírskej oblasti robil výskum v Japonsku.

Baráthosi robil terénne výskumy medzi Burjatmi. Podľa neho je svet šamana plný rôznych duchov, ktorí sú dobrí a zlí, nápomocní a škodliví. Všetko na tomto svete má svojho dobrého aj zlého ducha. Najdôležitejším poslaním človeka je, aby si zachoval priazeň dobrých duchov a zlých si udržiaval od seba, čo najďalej, a ak sa mu to nepodarí, je potreba urobiť obety (Aranyosi 2016: 35). Baráthosi spozoroval na svojich cestách, že Burjati a Mongoli obetujú duchom kone. Rovnako ako sa to popisovalo u starých Maďarov.

Baráthosiho súčasníkom bol známy antropológ a psychoanalytik Géza Róheim (1891–1953). Študoval v Lipsku a v Berlíne, kde sa zoberal históriou náboženstva, mytológiou prírodných národov a komparatívnou etnológiou. Doktorát získal z geografie a anglickej filológie. Z Róheimovej pozostalosti je známe, že sám seba označoval za maďarského folkloristu a nie za psychoanalytika. Napriek tomu, že v tejto oblasti dostal aj ocenenie tzv. Freudovu cenu. Bol prvým maďarským odborníkom, ktorý používal v súvislosti s témami, ktorými sa zaoberal aj patričnú etnologickú terminológiu (Kézdi 2008: 16). V roku 1939 opustil Maďarsko a usadil sa v New Yorku. Róheim sa preslávil predovšetkým vďaka psychologickej antropológii, ale zaoberal sa aj maďarskými tradíciami, náboženstvom a folklórom. Róheim sa v rokoch 1915–1916 naučil základy psychoanalýzy v krátkom čase, zároveň v nej objavil spôsob odhalenia najhlbších vrstiev kultúry a všeobecne vysvetľujúcu metódu. (Kósa 2001: 82–83). Napriek psychoanalytickým vysvetleniam je jeho pracovná štruktúra blízka k súčasníkom maďarskej folkloristiky. Po tomto období, ale vidieť opačný efekt. Začína sa odvolávať na ugrofínske korene Maďarov a kde sa len dalo spomenul i maďarský kontext.

V roku 1925 napísal v maďarčine dielo, v ktorom sa venuje maďarským tradíciám Magyar néphit és népszokások (Maďarská ľudová viera (folk beliefs) a ľudové tradície). Nebola to jeho prvá práca na túto tému. Paradoxom tejto knihy je, že Róheim skúma maďarskú ľudovú vieru a ľudové zvyky z etnického aspektu a vyslovuje tu tvrdenie, že „maďarská viera, je viera slovanská“ (Róheim 1925: 334–335). Takéto vyjadrenie v období po Trianonskej mierovej zmluve Róheimovi vôbec neprospeľo. Už tak ľudia na neho hľadeli s podozrením kvôli psychoanalytickým teóriám. Mal však namysli to, že Maďari koexistovali so Slovanmi a mali na seba navzájom vplyv a výsledný efekt bol možno badať viac ako sibírskych vplyv.

V roku 1925 bol Róheim toho názoru, že maďarské ľudové tradície a tradičná viera sú európskeho charakteru, ale podotýka, že osoba táltosa je spojená so sibírskymi predkami a ich šamanskými predstavami. Ešte pred ním, ale v roku 1921 vyslovil pochybnosti o podobnosti táltosa so sibírskymi šamanmi aj historik literatúry György Király (1887–1922). Bez ohľadu na spojitost so sibírskymi šamanizmom sa aj v maďarskej ľudovej kultúre vyskytovali osoby s nadprirodzenými schopnosťami. Táltos bol schopný sa prevetliť v žrebca alebo býka, aby priniesol pre ostatných dobré počasie, alebo zdravie. Zaujímavé sú aj Róheimove diela Hungarian and Vogul Mythology, v ktorom porovnáva maďarskú mytológiu s mytológiou Vogulov štúdia Hungarian Shamanism z roku 1951. Taktiež napísal dielo A magyar sámánizmus: A Táltos (Maďarský šamanizmus: Táltos). Róheim už v roku 1915 napísal štúdiu o magickej sile šamana v ugrofínskom kontexte, ktorá bola publikovaná v časopise Ethnographia, kde popisuje magicкую silu šamana, ktorá je podľa neho dedičná. Uvádza, že pravdepodobne medzi šamanom a bohom nebol rozdiel. Šamani sú bohovia na zemi, bohovia sú nebeskí šamani. O rok neskôr publikoval štúdiu o altajskom etniku Chazarov (starí Maďari boli súčasťou Chazarskej

riše) a totemických zvieratách, napríklad orlovi a sokolovi. Orol je ochranný duch. V altajskej oblasti sa vyskytovalo presvedčenie, že mŕtvy človek „odletel“, neskôr sa to zmenilo na „zmenil sa na sokola.“ Ak umrelo dieťa, šaman napodobňuje let vtáka a tri noci kolíše prázdnu kolísku a rozpráva o putovaní vtáka, ktorý sa navrátil do svojej nebeskej domoviny. V nebi je obrovský strom, na ktorom v podobe malých vtákov žijú duše ľudí. Tieto duše potom putujú na zem, kde sa z nich stanú embryá a vnoria sa do ženskej maternice, kde sa z nich následne zrodí človek. Róheim vidí paralelu medzi príbehom o vtákovi Turulovi, ktorý je symbolom Maďarska. Vedľa hrobu dieťaťa, ktoré nemalo ešte rok, zasadia strom, aby si vták mal, kde odpočinúť, kým ho šaman nedostane naspäť do neba, odkiaľ sa môže vrátiť a stať sa znovu človekom. Šaman má mýtický vzťah s orlosupom aj u Burjatov. Burjati veria, že dobrí duchovia zoslali orlosupa, ktorý sa premenil v šamana (Róheim 1917: 78–83). Orol je vnímaný ako znak šamanského predurčenia. U Vogulov a Jakutov je sokol tiež uctievaný. Je zakázané ho zabiť. Keďže je sokol symbolom plodnosti, človek, ktorý ho zabije zostáva bezdetný (Róheim 1917: 84).

V maďarskej mytológii sa orol vyskytuje v podobe mytologického vtáka Turula alebo bájneho vtáka Gryfa. Róheim sa domnieva, že vták Turul je totemom maďarských panovníkov, pretože je pre nich potomstvo vždy veľmi dôležité. Nedá sa s istotou skonštatovať, či Turul zobrazuje sokola alebo orla. Podľa mýtov je to orol, ale jazykovedci sa prikláňajú k sokolovi. Podľa legendy Úgyek (Ugek, vodca Skýtov) si vzal za ženu Emese, ktorú tiež oplodnil vták podobný jastrabovi. Narodil sa jej syn Álmoš⁵, ktorý bol otcom neskoršieho zakladateľa rodu arpádovcov – Arpáda. (Róheim 1952: 5–6). Vták odkazuje na schopnosť šamana „letieť“ do iných svetov. Orol ako stvoriteľ prvého šamana sa vyskytuje i v mytológii iných etníc. Turul sa však v maďarskej mytológii vyskytuje ešte v súvislosti s osídlením Panónskej kotliny. Álmoš zbadal svojho otca Turula a jeho ľud nasledoval vtáka do zeme, ktorú nazývali i Attilova. Álmoš však umiera a jeho nasledovníkom sa stáva Arpád. Róheim porovnáva legendu so zrodením prvého šamana u Burjatov a preto myslí, že aj Álmoš bol šaman. Staromaďarský šaman sa nazýval táltos (čítaj táltos). Táltos bol schopný sa prevetliť v žrebca alebo býka, aby priniesol pre ostatných dobré počasie, alebo zdravie. Existujú, ale aj domnienky, že medzi šamanom a táltosom je rozdiel. Kto vlastne boli táltosi? Boli to šamani alebo len liečitelia? Podľa Wolfa šaman pri liečení upadá do tranzu, liečiteľ nemusí, aj keď využíva nadprirodzené, magické sily (Wolf 2009: 11). Šamani sa od iných mágov líšia tým, že pôsobia v tranze alebo vytržení. Šamanizmus bol objavený najprv na Sibíri a predpokladalo sa, že je záležitosťou sibírskych národov. Koreň slova šaman⁶ je tunguzsko-mandžuského pôvodu (saman, shaaman) a znamená ten, ktorý je rozrušený, v tranze, čarodejník (Wolf 2009: 10).

Aj táltosi sa vyznačovali tým, že upadali do tranzu. Staromaďarský táltos musel prejsť procesom iniciácie rovnako ako sibírsky šaman a táltosom nemohol byť ktokoľvek. Táltosom sa človek rodí. Podľa Xenofontova je hlavnou činnosťou sibírského šamana slúžiť ľuďom ako

5 Znamená ospalý alebo pochádzajúci zo sna. Emese mala sen, v ktorom sa jej zmocnil vták a ona potom zostala tehotná. Jej syn mal priviesť ľud do novej vlasti.

6 Po maďarsky sa šaman povie sámán (čítaj ako sámán), šamanizmus je sámánizmus.

lekár. Šamani sa vyznačujú tým, že zlým silám prinášajú záhubu. Rozdávajú rady, predpovedajú budúcnosť a uzdravujú (Xenofontov 2001: 24). Táltos je ten, kto je nositeľom všetkých vedomostí. Prichádza na svet často s telesnou deformáciou napr. prstom navyše alebo už má pri narodení zuby. Má introvertnú povahu, rád sa díva do ohňa alebo na hviezdy, často premýšľa, má „túlavé nohy“, rozumie reči zvierat. Podľa tradície musel budúci táltos absolvovať proces iniciácie v siedmom roku života. V noci sa mu zjavil táltos v podobe koňa alebo býka a volal ho na odľahlú lúku. Prevtelený do zvierat sa musel popasovať s táltosom, a keď vyhral, mohol sa stať sám táltosom. (Bartha 2001).

Podľa Róheima by maďarský šaman – táltos „dokázal vyskočiť na vrbu a usadnúť na vetvu, ktorá by bola pre vtáka príliš slabá.“ (Eliade 2017: 120) v súvislosti s iniciáciou šamanov, ktorý súvisel s rituálnym lezením na stromy. I budúci šamani na Sibíri šplhajú na strom, aby si dostali na nebesá k bohom. Burjati veria, že na počiatku boli bohovia (tengri) na západe a Zlí duchovia na východe. bohovia stvorili človeka až do chvíle, kedy Zlí duchovia na zemi rozšírili choroby a smrť. bohovia sa rozhodli, že dajú ľuďom šamana, ktorý by proti chorobám a smrti bojoval, a poslali Orla. Lenže ľudia jeho reči nerozumeli a nemali k vtákoví dôveru. Orol sa vrátil k bohom a prosil ich, aby mu dali reč, alebo aby poslali ľuďom šamana burjatského. Keď sa orol vrátil mal pomer so ženou, ktorá neskôr priviedla na zem syna, ktorý sa stal prvým šamanom. (Eliade 2017: 76).

Podobný „kňazi“ k táltosom sa vyskytujú i v laponskej mytológii, kde sa vyskytovali tzv. noidi, ktorí bol medzi ľuďmi známy ako čarodejníci, kúzelníci, ale svojimi schopnosťami sa skôr podobali sibírskej šamanom. Laponské pohanstvo sa dá všeobecne pokladať za šamanizmus (Marek 2009: 134–135). Domnievame sa, že obdobne je to myslené aj s maďarským pohanstvom. Podľa Mareka bol hlavným poslaním sibírskeho šamanizmu liečenie chorých a zaháňanie zlých duchov smrti, očisťovanie obydľia, ale noidovia mali mnohé iné funkcie napríklad prorokovanie, predpovedať udalosti, radiť ľuďom, ale aj liečiť. Boli sprostredkovateľmi medzi duchovným svetom a medzi ľuďmi (2009: 144–145). Aj táltos mal schopnosť prorokovať a predpovedať budúcnosť. Noidovia tiež používali magický bubon, tak ako sibírsky šamani. Zásadný rozdiel medzi noidom a táltosom je, že noid hoci bol vyvolený už od narodenia, mohol to byť len človek bez telesnej vady. Na rozdiel od toho táltosovým znakom bola práve telesná vada alebo zub pri narodení a melancholická introvertná povaha. Noid aj táltos bol vždy veľmi inteligentný človek, ktorý mal znalosti o prírode a človeku. Keď noid stratil zub, stratil svoju múdrosť. Noid je laponský šaman. Aj teológ a biskup János Horváth (1769-1835) autor diela A régi magyarok vallásbéli s erkölcsi állapotjokról (O stave náboženstva a morálky starých Maďarov) prirovnal táltosa k druidom. Táltos sa v kontexte pohanstva pomenúva vo väčšine diel ako kňaz. V porovnaní, ale Horváth napríklad aj šamana považuje za sibírskeho kňaza.

Róheim upozorňuje, že vplyv iných národov na maďarskú kultúru a presvedčenia je značný, ale táltos je výhrad-

ne maďarskou záležitosťou. Podotýka, že je to vlastne zkomponovanie sibírskeho šamanizmu do európskeho kontextu. Pôvod slova táltos nie je úplne známy, ale je pravdepodobne odvodený zo slova túlt (vogul) – jednoducho, tolten (ostjacky) – magická sila, alebo tolt, čo znamená horúčku alebo je odvodené od fínskeho taitaa-vedieť.⁷ Maďarský etymologický slovník prekladá táltosa ako šamana, osobu s nadprirodzenými schopnosťami v maďarskom pôvodnom náboženstve, Podľa legendy boli táltosmi aj niektorí maďarskí panovníci.

Druhá polovica 20. storočia znamená pre oblasť výskumu šamanizmu skutočný rozkvet. Po druhej svetovej vojne sa začína formovať v Maďarsku skupina vedcov na čele s maďarským etnológom Lászlóm Vajdom (1923–2010), ktorí pôsobili v Etnografickom múzeu v Budapešti a symbolicky si „rozdelili“ svet podľa okruhu záujmu. Boli to Tibor Bodrogi, ktorý sa venoval Oceánii a juhovýchodnej Ázii, Lajos Boglár mal Južnú Ameriku a Vilmos Diószegi zase Sibír (Kézdi 2008: 19). Vajda pôsobil od roku 1957 v Institut für Völkerkunde na Univerzite v Mníchove, kde žil až do svojej smrti. Napísal len jednu štúdiu o šamanizme, venoval sa hlavne afrikanistike, ale aj fenoménu pastierstva a mytológií. Lajos Boglár⁸ (1929–2004) etnológ a kultúrny antropológ sa narodil v Brazílii, kde žil do roku 1942. Etnológiu študoval už v Maďarsku. Neskôr pôsobil v Národnom múzeu a v Maďarskej akadémii vied. Venoval sa výskumu indiánov v Brazílii. Považuje sa za zakladateľa kultúrnej antropológie v Maďarsku. V roku 1991 založil katedru kultúrnej antropológie na Univerzite Eötvösa Lóránda v Budapešti. Otázky kultúrnej antropológie sa predtým riešili v rámci etnológie a folkloristiky. Boglár uskutočnil výskum medzi indiánmi kmeňa Piraoa. Boglár sa nevenoval primárne maďarskému šamanizmu, ale šamanizmu brazílskych Indiánov a náboženstvu vo všeobecnosti. Je autorom diela Wahari: Az óserdei kultúra (Wahari: Kultúra pralesa).⁹ Wahari, je podľa indiánov Piaroa, stvoriteľom všetkého.

Za priekopníka vo výskume šamanizmu v Maďarsku rozhodne patrí Vilmos Diószegi (1923–1972).¹⁰ Po Róheimovi je to ďalšia osobnosť, ktorej práce sú známe aj mimo maďarského regiónu. Róheim sa však na rozdiel od Diószegiho venoval aj iným výskumným otázkam okrem šamanizmu, náboženstvu a folklóru. Diószegi bol etnológ a orientalista. Ovládal turecký a japonský jazyk. Po ukončení štúdiá pracoval v Etnografickom múzeu, kde mal na starosti ázijskú zbierku (Diószegi 1998: 2). Väčšiu časť tejto zbierky múzeum získalo práve vďaka expedíciám Benedeka Baráthosiho. Aj vďaka Diószegimu sa téma šamanizmu stala populárnou nielen medzi folkloristami, lingvistami ale aj medzi orientalistami a etnológmi. Navzdory tomu, že Diószegi zomrel veľmi mladý, zanechal za sebou zaujímavé a celkom obsiahle dielo. Zaslúžil by si samostatnú štúdiu. Venoval sa výskumu šamanizmu na Sibíri, Turecku a Mongolsku. Niektorí sa, ale domnievajú, že sa vzhľadom na politickú situáciu nikdy so skutočným šamanom nestretol. Jeho diela však hovoria o niečom inom. Popisuje tieto stretnutia a skúsenosti. Diószegi je editorom prvého mandžu-tunguzského slovníka. Diószegi bol často úspešný kvôli tomu, že ho sprevádzala

7 Etymologický slovník online: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F1403/t-F4015/taltos-F4054/>

8 V niektorých prameňoch sa spomína ako Luis Boglár

9 V cudzích jazykoch sú dostupné napríklad jeho diela: Wahari. Eine südamerikanische Urwaldkultur; Nekrei Federkunst Der Indianer Brasiliens, Arte Plumaria Dos Indios Do Brasil Feather Art Of The Brazilian Indians (toto dielo vyšlo trojjazyčne ešte v angličtine a po portugalsky), Indianische Kunst von Mexiko bis Peru.

10 Diószegiho dielo je dostupné aj v angličtine od Mihály Hoppála pod názvom Shamanism – Selected Writings of Vilmos Diószegi a Shamanism in Siberia v spolupráci s M. A. Czaplíckou, Hoppál – Diószegi: Folk Beliefs and Shamanistic Traditions in Siberia, alebo Tracing Shamans in Siberia.

osoba, ktorá bola pre danú komunitu známa, alebo dokonca sama mala v rodine významných šamanov (Dubois 2009: 285).

Diószegi zdokumentoval celú škálu sibírskych šamanských tradícií, ale napríklad aj výrobu šamanských bubnov (Dubois 2009: 221). Sám Diószegi píše o svojej skúsenosti so šamanmi a ich slovnom umení napríklad, že: „skúsenosť, ktorú som učinil so šamanmi Burjatov, Sagajov, Kargasajov a Sojotov, ktorí chovajú soby, preukázala, že skutočný problém nie je v nájdení šamanovej piesne alebo v jej nahraní, ale v jej prepise. Dokonca ani šaman nerozumie vlastným slovám...Nemá definitívny text. Vety, ktoré odmrmlie v tranze, mu pripadajú rovnako divné a neznáme ako poslucháčom (Diószegi 1968: 238). Diószegi dospel k názoru, že sibírsky šamanizmus, ktorý pozoroval sú už len posledné záblesky mocnej šamanskej kultúry, ktorá je odsúdená k zániku (Dubois 2009: 300). Nie je to však pravda. Po roku 1990 začína šamanizmus naberať nový dych.

Rovnako ako Csengery aj on vidí najväčšiu podobnosť maďarského táltosa so šamanom altajských národov. Zaoberal sa aj maďarskou ľudovou slovesnosťou. Niekoľkokrát uskutočnil výskumy i u slovenských Maďarov. Jeho hlavným záujmom však boli náboženské prejavy starých Maďarov v období, ktoré sa v maďarskom jazyku označuje ako „honfoglalás“¹¹. Jeho cieľom bolo vytvoriť archív, ktorý by obsahoval artikule týkajúce sa šamanizmu, čo sa mu aj podarilo v rámci Etnografického múzea v Budapešti existuje Archív šamanizmu, kde sa mu podarilo zozbierať 15 000 artefaktov a 1100 zväzkov. Tento archív sa považuje za unikát. Diószegi je autorom definície šamanizmu v Encyclopaedia Britannica z roku 1974. V roku 1967 napísal dielo A pogány magyarok hitvilága (Viera pohanských Maďarov). V tejto knihe sumarizuje výsledky svojho predchádzajúceho výskumu týkajúceho sa svetového pohľadu na predkresťanských Maďarov a postavu maďarského táltosa. Domnieval sa, že k tomu, aby to zistil, sa musí venovať výskumu šamanizmu na Sibíri, pretože už aj podľa vtedajších dostupných historických výskumov sú ich najbližší príbuzní práve z týchto oblastí a sú to hlavne Voguli (dnešný Mansijci) a Ostjakovia (dnešný Ketovia). Preto si aj on myslí, že Maďari pred prijatím kresťanstva praktikovali šamanizmus. Prvý terénny výskum uskutočnil medzi Burjatmi v Boháne neďaleko Irkutska. Šaman, u ktorého trávil istý čas, bol vážnym členom spoločnosti pre jeho znalosti ľudovej slovesnosti, tradícií, obyčaji a príbehov. Diószegi upozornil na to, že v maďarskej ľudovej slovesnosti sa objavujú odkazy na šamanizmus. Napríklad v ľudovej piesni, kde sa deti pýtajú bociana, prečo má krvavú nohu a bocian im odpovedá: turecké dieťa ma zranilo, maďarské vyliečilo, šípom, bubnom, husličkami z rákosia¹², čo sú nástroje, ktoré na liečenie používajú aj šamani. V maďarských rozprávkach je viacero takýchto odkazov na šamanizmus ako napríklad protagonista, ktorý sa znova a znova nakrája, rovnako ako motív jeho smrti a znovuzrodenia, alebo mliečny rybník, hora sveta (skalná hora), voda života a smrti, neustále skúšky, ktoré zvládne len jeden statný človek. V jednej z rozprávok sa vraví, že statný mladý muž vylezie na strom siahajúci do neba, aby zachránil chorého kráľa. Najdôležitejšia súvis-

losť medzi ľudovými príbehmi a šamanizmom nie je v podobnosti ich štruktúry a určitých spoločných prvkov, ale vo viditeľnom zmysle, ktorý je bežný v cestách šamanov i hrdinov príbehov. Obaja sú vyvolení a sú schopní vstúpiť na miesta, ktoré sú uzavreté pre iných. Ale zatiaľ, čo šaman si zachová rituál vstupu do iných svetov a dosiahnutia transcencie, hrdina v príbehu ho sprístupňuje všetkým. Samozrejme, existuje spojenie medzi niektorými ľudovými motívami a šamanskou nebeskou cestou (Boldizsár 2013). Napríklad maďarská ľudová rozprávka, v ktorej odvážny chlapec sa odhodlá nato, že vylezie na strom, ktorý siaha až do nebies. Diószegi si myslí, že je to odkaz na iniciačný obrad budúceho šamana.

Aj v severskej mytológii rovnako ako v maďarskej sa vyskytuje mohutný strom Yggdrasil – strom sveta, ktorý je najdokonalejší zo všetkých stromov a rastie medzi deviatimi svetmi, ktoré prepojuje, jeho vrchol siaha až nad nebesá. Na najvyššej vetvi sedí orol, ktorý toho veľa vie. Na strom sveta sa dá vyšplhať (Gaiman 2017: 33). V maďarských rozprávkach sa často kôň pýta svojho pána, či má bežať rýchlosťou vetra, alebo myšlienky. Táltosov kôň sa nazýva táltosló (ló=kôň). Slovo tátoš sa používa i v slovenskom jazyku na označenie koňa. Je to mytologický kôň. Vilmos Diószegi ale poznamenáva, že niektorí šamani hovoria o svojich šamanských paliciach ako o koňoch¹³ (Dubois 2009: 231). Starí Maďari mali vo zvyku obetovať kone. Obzvlášť biele kone. Biely kôň bol podľa nich najhonosnejším zo všetkých koní. Po rituály nasledovala vždy hostina. Táltos bol schopný predpovedať z vnútorností koňa budúce udalosti. Obetovanie koňa sa vyskytuje napríklad u Altajcov, ale i u iných etník a nie vždy v prítomnosti šamana (Eliade 2017: 172, 177). Podobne je to i Burjatov, Ostjakov a Samojedov pri obrade iniciácie, ale obetujú sa aj iné druhy zvierat (Eliade 2017: 113).

Diószegi sa domnieval, že niekedy je kôň len symbolickým odkazom na šamanský bubon. Bubon je dôležitým nástrojom šamana. Má magickú funkciu. Pomocou neho sa šaman dostáva do iných svetov. Dovoľuje mu lietať a spojiť sa so svetom duchov. Táltosova charakteristická vlastnosť je práve rýchlosť. Táltos vlastnil bubon, ktorý slúžil ako prostriedok pre cesty do druhého sveta, šatku, ktorá bola ozdobená perím vtákov alebo bola tvarovaná ako koruna a zdobená parohami a táltosov strom – keďže každý šaman mal svoj vlastný strom. Podľa Diószegih (1962: 4–21) sú niektoré z ďalších charakteristickými znakov táltosa sú nasledujúce:

- v siedmom roku života sa vytratí na istú dobu, ak nie, tak trpí krčmi
- spí niekoľko dní, zmizne, akoby zmizol zo sveta, v tomto období sa zoznamuje s podsvetím
- má vidiny, zjavenia
- zjavuje sa mu jeho ochranný duch, ktorý mu oznamuje, že je vyvolený, počas tohto obdobia trpí táltos hysterickými záchvatmi, odpadáva, má vidiny, ochranný duch je pre neho neznámy, podobne je to aj u sibírskych národov
- často pije mlieko a konzumuje vajička
- vyznačuje sa schopnosťou zmiznúť a premeniť sa, prorokovať (rejtezik)

¹³ „Biela brezová palica, buď mojim koňom, buď mojim priateľom.“ (Diószegi 1968: 240)

Maďarský etnológ, folklorista Mihály Hoppál (1942) sa zaoberá šamanizmom (i novodobým), ľudovým liečiteľstvom, etnosemiotikou a mytológiou. Jeho rozsiahle dielo je dostupné vo viacerých cudzích jazykoch. Vychádza z postmodernej antropológie a semiotiky. Zaslúžil sa ho popularizáciu témy šamanizmu a výrazne prispel k tomu, že poukázal na význam Diószegiho diela. V roku 1991 bola založená Medzinárodná spoločnosť pre výskum šamanizmu (International Society for Shamanistic Research), kde Hoppál pôsobil v rokoch 1997–2015 ako prezident. Bol redaktorom časopisu *Shaman* (1993–2014) a podieľal sa na sérii publikácií v rámci edície *Bibliotheca Shamantistica*. Okrem mnohých vedeckých publikácií a kníh o popularizácii vedy, ktoré boli preložené do mnohých jazykov, Mihály Hoppál vydal viac ako 30 etnografických filmov, z ktorých väčšina sa týkala šamanizmu a ľudovej kultúry. Pôsobil ako vedúci etnologického inštitútu Maďarskej akadémie vied. Robil terénne výskumy v Burjatsku, Jakutsku, Južnej Kórei, Mongolsku, Japonsku. Mihály Hoppál získal za svoje úspechy niekoľko ocenení. Od roku 2010 je čestným členom Medzinárodného združenia pre dejiny náboženstva (IAHR). Hoppál je spoluautorom diela *Encyclopaedia of Uralic Mythologies*. Spolu s etnológom, folkloristom a semiotikom Vilmosom Voigtom (1940-) sa považujú za priekopníkov etnosemiotiky. Voigt je v oblasti semiotiky medzinárodne uznávanou osobnosťou. Je autorom diela *Úvod do semiotiky*. Spolu publikovali v roku 1971 publikovali antológiu *Strukturális folklorisztika (Štruktúrna folkloristika)*. Hoppál preložil do maďarského jazyka dielo Jurija Lotmana. Obaja sú čestnými doktormi univerzity v Tartu, ktorá je známa svojou semiotickou školou. Od 70. rokov sa Voigt zaujíma o šamanizmus.

Ďalším spolupracovníkom, ktorého spomenieme je Gábor Vargyas (1952). Je etnológ, ktorého hlavnou výskumnou oblasťou je Oceánia a juhovýchodná Ázia, ale venuje sa aj antropológii náboženstva a fenoménom kultúrnej zmeny. Svoje terénne výskumy uskutočnil v Papui Novej Guine, Austrálii, Vietname, Laose a v Kórei, kde sa venoval práve šamanským rituálom. Je členom International Society for Shamanic Research. Spolu s Hoppálom natočili v roku 1992 film *Sámánszertartás Szöulban (Rituál šamana v Soule)*. Pôsobil na univerzite v Pécsi ako vedúci katedry kultúrnej antropológie a na Maďarskej akadémii vied. Monografiu vydal vo francúzskom jazyku a má názov *A la recherche des Brou perdus, population montagnarde du Centre indochinois*.

Zmapovať Hoppálovo dielo by si vyžadovalo samostatnú prácu. Má množstvo aktivít a pub-

likácií. Jeho hlavným odborom je šamanizmus ako náboženstvo a kultúrny fenomén a jeho rôzne prejavy. Vyzdvihli by sme pár aspektov, ktorými si líši od ostatných už vyššie spomínaných odborníkov. Jeho hlavným záujmom je sibírsky a ázijský šamanizmus (hlavne Kórea a Čína), zaoberá sa šamanizmom v súčasnosti, zdôrazňuje aspekt liečiteľstva u šamanov a aj ľudového liečiteľstva ako takého, a ako jediný rieši súvislosť symboliky šamanizmu a jaskynných malieb. Jeho prvá publikácia sa týkala ľudového liečiteľstva. Šamanizmom sa začal zaoberať práve vďaka Diószegimu. V roku 2012 sa objavila na stredoeurópske pomery celkom výnimočná publikácia od maďarských autorov, ktorá sa venuje medicínskej antropológii, v ktorej Hoppál zdôrazňuje, že jedna z najdôležitejších funkcií šamana je liečiť. Podľa Hoppála sa súčasní šamani koncentrujú hlavne na predchádzanie chorôb, viac než na liečenie už vzniknutých ochorení. Snažia sa obnoviť naloženú psychickú a fyzickú rovnováhu chorého. Súvisí to samozrejme aj s predstavami o tom, čo vlastne choroby spôsobuje. Na Sibíri ľudia veria, že choroba vzniká, ak chorému ukradnú dušu. A úlohou šamana je získať dušu chorého späť a to tak, že cestuje do iných svetov za pomoci ochranných duchov (Hoppál 2012: 242).

Jedna zo súčasných kultúrnych antropológických Maďarska, ktorá spolupracovala aj s Hoppálom, Éva Aranyosi, vo svojej publikácii dokonca píše, že jej dôvodom, prečo sa začala zaoberať práve touto tematikou je, že sa chcela vyliečiť z choroby, čo sa jej skutočne podarilo za pomoci burjatskej šamanky Marije D. Cibonovej (Aranyosi 2016: 8). Hoppál poznamenáva, že liečiteľstvo zažíva znovuzrodenie a liečiteľia sa často vydávajú za potomkov bývalých šamanov. Títo moderní šamani však často absolujú tradičnú šamanskú iniciáciu. Hoppál sa stretol s jakutskou liečiteľkou, ktorá dokonca mala medicínske vzdelanie v odbore chirurgia a psychiatria a predsa uprednostňovala tradičné liečiteľstvo, ale jej pacienti jej dôverujú hlavne z toho dôvodu, že jej otec bol známy šaman menom Konstantin Čirkov (Hoppál 2012: 243). Podľa Hoppála je dôležité, aby pacient a šaman mali spoločnú vieru o tom, čo je choroba a čo ju spôsobuje, pretože tak medzi nimi vzniká vysoká miera dôvery a šaman sa voči chorému správa v intenciách danej kultúry (Hoppál 2012: 243). Mihály Hoppál uprednostňuje termín „šamanstvo“ pred šamanizmom a hovorí, že „šamanstvo“ nie je náboženstvo, ale druh svetového pohľadu, istý prístup k veciam, svetu a životnému prostrediu. Nie je to prax posvätných dogiem, ale prax každodenného života (Hoppál 2010: 7). V jeho publikácii *Sámánok régen és ma (Šamani dávno a dnes)*

z roku 2016, ktorá má bohatú obrazovú prílohu, sa venuje nielen súčasnému šamanizmu, ale aj symbolike šamanizmu na jaskynnom umení. Hoppál sa tejto tematike venuje ešte v diele *Shamans and Symbols*, ktorá má bohatú ilustračnú časť s ukážkami skalného umenia z oblasti Sibíri, Mongolska alebo Číny. Otvára otázku, kde je pôvod šamanizmu. Ak existuje skalné umenie, na ktorom sú symboly šaman, aký je starý šamanizmus? Hoppál sa odvoláva na francúzskeho archeológa André Leroi-Gourhana a Josepha Campbella, ktorý datujú vznik šamanizmu pred viac než 10 tisícmi rokmi. Podotýka, že síce môžeme vznik len odhadovať, ale pravdepodobne súvisí s rituálmi, s obetovaním zvierat a cestovaním duše v stave zmeny vedomia (Hoppál 2016: 13). Spomeneme si len na rytinu Šamana z Jaskyne Gabillou. Ako je možné, že šamanizmus bol ústredným pre mnoho kultúr po tisíce rokov? Prvá a najdôležitejšia spoločenská funkcia šamanov bola liečenie. Avšak všetky spoločnosti majú náboženské praktiky založené na šamanistickom uzdravovaní. Tranz umožňuje šamanovi vstupovať do kontaktu s nadprirodzeným svetom. V priebehu tranzu môže dôjsť aj k zmenám v schopnostiach tvoríť.

ZÁVER

Súhrnne sa dá povedať, že maďarskí vedci sa pravidelne zaoberali šamanizmom, a to hlavne preto, že ho považovali za náboženský systém predkresťanských čias. Poukázali sme na niekoľko tém, ktorými sa maďarskí etnológovia zaoberali. Ich cieľom bolo nájsť paralely k starodávnym presvedčeniam Maďarov, pretože v Európe tento národ nemal mnohých príbuzných a kultúrne sa dosť líšil od okolitých národov. Vďaka tomuto záujmu uskutočnili viaceré výpravy na Sibír a zistili mnohé informácie o sibírskom šamanizme a neskôr rozšírili svoj okruh záujmu aj mimo Sibír, ale mnohé publikácie sú dostupné len v maďarskom jazyku. Ďalšou sférou získavania poznatkov bola ľudová slovesnosť, ľudové tradície, povera, folklór, ktorý poskytoval akési dôkazy o existencii šamanizmu a magických prvkov v maďarskej kultúre. Posunuli význam šamana do sociálnej roviny. Teda poukázali na sociálnu rolu šamana v komunite. Je to aj v dôsledku toho, že táto mal hlavnú funkciu ako radca a liečiteľ. Sprostredkúva odkazy ľuďom zo sveta duchov, prípadne odkazuje duchom priania ľudí. V tranze beriem na seba podobu totemického zvierata.

Záujem o šamanizmus ako výskumnú oblasť v Maďarsku ale neklesol. Ja badať zvýšený záujem zo strany laickej verejnosti hlavne kvôli liečiteľstvu, ktoré používa techniky, ktoré mo-

derná západná medicína nevyužíva. To je ten pozitívny aspekt šamanizmu, ktorý môže byť prínosný. Ďalej je to integračný aspekt. Liečebný proces prebieha za prítomnosti členov komunity, rodiny. Na tomto základe ľudia rozvíjali pocit spolupatričnosti. Šamani vytvorili identitu a múdrosť komunity. Vedcom sa na základe terénnych výskumov podarilo pomocou komparatívnej metódy zistiť podobnosti medzi sibírsym šamanizmom a pozostatkami maďarského šamanizmu. Táltosom sa človek rodí, nie stáva, podobne ako u sibírskych šamanov. Má zvláštne psychické alebo fyzické znaky (napr. zub pri narodení, prst navyše, epilepsia) vďaka, ktorému bolo jednoznačné, že sa jedná o šamana. Používal bubon ako svoj hlavný nástroj pomocou, ktorého sa dostával do tranzu. Aj táltos mal špecifické oblečenie. Na hlave parohy, alebo perie z vtákov. Taktiež sa tu vyskytuje podobnosť v strome siahajúcom až do neba a v procesoch iniciácie (prevtelí sa do zvierata, bojuje s ním, prežíva smrť a znovu ožíva) a v obradoch obetovania zvierat bohom. Táltos bol často vnímaný ako istý predchodca kňaza kvôli rituálom a obetám, ktoré praktikoval, aby nadviazal kontakt s posvätným svetom. Často sa aj v literatúre o táltosovi hovorí nie ako o šamanovi, ale ako o (veľ)kňazovi.

Takýto obraz táltosa v umeleckom svete môžeme vidieť na monumentálnej¹⁴ panaromatickej cykloráme „Príchod Maďarov“ od Árpáda Fesztyho, na ktorej táltos v šamanskom odeve obetuje bieleho koňa. Rozdiel medzi sibírsym šamanom a táltosom je ten, že táltos bol hlavne liečiteľ s rozsiahlymi vedomosťami. Mnoho z táltosových znalostí sa zachovalo v ľudovej slovesnosti a kultúre. Určité maďarské ľudové piesne vykazujú podobnosť s šamanskými piesňami Vogulov a Ostjakov. Nomádске etniká pestovali svoju vieru tam, kde sa práve nachádzali. Verili v nebeského boha (tengri), ktorý sa nachádzal všade. Podľa nich sa skutočný kostol nachádza v ľudskej duši, v srdci, v mysli a v svedomí. Teda v tom, čo máme stále v sebe (Aranyosi 2016: 27). Dnešní šamani už v modlitbách zriedkakedy spomínajú tengri, skôr sa obracajú o pomoc na duchov šamanských predkov, na lokálnych duchov (Aranyosi 2016: 31). Podotýka, že pre tieto etniká je veľmi dôležitá rodina, komunita, tradície, čo sú

faktory, ktoré napomohli tomu, aby napriek zákazom šamanizmu prežila a zažil znovuzrodenie.

Existujú táltosi v súčasnom Maďarsku? S určitou možnosťou môžeme povedať len to, že existujú skupiny, ktoré sa snažia o renesanciu tradícií súvisiacich so šamanizmom. Šamanizmus je v Maďarsku súčasťou tradičnej kultúry. Tradičná medicína je podľa našej mienky jedno z najdôležitejších dedičstiev po šamanoch. Pred niekoľkými desiatkami rokov sa vedci domnievali, že sibírsky šamanizmus je na vymretie aj pod vplyvom politických režimov. Ale opak je pravdou. Ale výskumu šamanizmu sa aj naďalej venujú mladí vedci hlavne v súvislosti s folklórom a ľudovým liečiteľstvom. Hľadajú odpovede na otázky, čo je poslaním súčasných šamanov, aká je ich funkcia, či žijú tradície, čo si zachovali od predkov, či veria ľudia vo vedomosti šamana a či ich potrebujú. Jednou z nich je napríklad už spomínaná Éva Aranyosi, ktorá robí výskumy medzi Burjatmi. Využíva komparáciu poznatkov minulých (napríklad aj od Benedeka Balogh Baráthosiho) s jej súčasnými zisteniami. Popisuje moderný súčasný sibírsky šamanizmus z tejto oblasti. Poukazuje napríklad na ekonomický aspekt a to, že šamani si svojím poslaním zarábajú. Dokonca, že čím je šaman bohatší, znamená to, že ho vyhľadávajú veľa ľudí a že je vo svojom poslaní naozaj dobrý. Aranyosi podotýka, že ešte v roku 1996, keď ona sama bola pacientkou šamanky, šamanka neprijala od nej hotovosť, len kávu (Aranyosi 2016: 10). Ľudia vyhľadávajú šamanov, lebo hľadajú východisko, rady, pomoc, vieru a ochranu pred temnotou. Súčasní šamani sú akýsi psychoterapeuti. Orientujú sa hlavne na liečiteľstvo. Sú to ľudia, ktorí majú často bežné zamestnanie. Ctia a dodržiavajú tradície, pochádzajú z šamanských rodín a veria, že je ich poslaním pomáhať druhým. Hoppál sa snaží poukázať na to, že šamanizmus nie je len záležitosťou malých komunit v miestach, ktoré sú „neviditeľné“ na mape, ale súčasní šamani často žijú vo veľkomestách, aj keď väčšina z nich vyrastala na vidieku. Záujem o šamanizmus poukazuje aj na to, že ľudia sa stále opierajú o vieru. V novodobej spoločnosti sa objavujú problémy, s ktorými si nevedia rady a hľadajú pomoc tam, kde im západná medicína nedokáže pomôcť.

14 Obraz má rozlohu až 1760 m²

LITERATÚRA

- Aranyosi, É. (2016). Az ősi hit újjáéledése: Egy burját sámánasszony és rítusai a XXI. században. Budapest: Fekete Sas Kiadó.
- Balázs, L., Tóth, I. (2009). A vallások világa: A világ vallásai. Kisújszállás: Pannon Literatura.
- Bán, A. (1908). A sámánizmus fogalma és jelenségei. In Ethnographia, 19(3), 81–91.
- Bartha, J. (2001). A kunság népi kultúrájának keleti elemei. Dostupné online <https://terebeess.hu/keletkultinfo/barta.htm#5>
- Benedek, E., Erdélyi, Z. (1993). Táltosok és sámánok. Budapest: Interpopulart Könyvkiadó.
- Boldizsár, I. (2013). Shamanic Elements in Hungarian Folk Tales-An Excerpt from Fairy Tale Therapy. Hungarian Review, 4(6). Dostupné online http://www.hungarianreview.com/print/20131128_shamanic_elements_in_hungarian_folk_tales_an_excerpt_from_fairy_tale_therapy
- Csengery, A. (1857). Az altaji népek ősvallása tekintettel a magyar ősvallásra. Buda: A cs. Kir. Egyetemi nyomdában. Budapest: Hermit könyvkiadó.
- Diószegi, V. (1962). Samanizmus. Budapest: Gondolat.
- Diószegi, V. (1968). Tracing Shamans in Siberia: The Story of an Ethnographical Research Expedition. Oosterhout: Anthropological Publications.
- Diószegi, V. (1971). Az ősi magyar hitvilág. Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó 17–19. Századi művekből. Budapest: Gondolat.
- Diószegi, V. (1983). A pogány magyarok hitvilága. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Diószegi, V. (1998). Sámánok nyomában Szibéria földjén. Budapest: Terebeess Kiadó.
- DuBois, T. A. (2009). Úvod do šamanizmu. Praha: Volvox Globator.
- Eliade, M. (2017). Šamanizmus a archaické techniky extáze. Praha: Argo.
- Etymologický slovník, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/t-F4015/taltos-F4054>
- Fazekas, J. (1967). Hungarian Shamanism. Material and History of Research In Edsman, C. M (Ed.), Studies in Shamanism. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 97–119.
- Gaiman, N. (2017). Severská mytologie. Praha: Argo.

- Hoppál, M. (1994). Sámánok. Lelkek és jelképek. Budapest: Helikon.
- Hoppál, M. (2007). Shamans and Traditions. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Hoppál, M. (2010). Sámánok világa. Budapest: Püski Kiadó.
- Hoppál, M. (2012). Sámánság: egyéni és társadalmi gyógyítás In Lázár, I., Pikó, B. (Eds.), Orvosi antropológia. Medicina: Medicina Könyvkiadó Zrt, 240–249.
- Hoppál, M. (2013). Shamans and Symbols. Budapest: International Society for Shamanistic research.
- Hoppál, M. (2016). Sámánok régen és ma. Budapest: Helikon Kiadó
- Hoppál, M. (2007). Shamans and Traditions. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Kézdi, N. G. (2008) (Ed.) A magyar kulturális antropológia. Budapest: Nyitott Könyvkiadó.
- Kontler, L. (2001). Dějiny Maďarska. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny.
- Kósa, L. (2001). A magyar néprajz tudománytörténete. Budapest: Osiris Kiadó
- Marek, V. (2009). Staré laponské náboženství. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Podborský, V. (2006). Náboženství pravěkých Evropanů. Brno: Masarykova univerzita.
- Pražák, R. (2005). Maďarsko: Stručná historie států. Praha: Libri.
- Róheim, G. (1915). Adalékok a finnugorság varázserő-fogalmához. Ethnographia, 26(11), 255–278.
- Róheim, G. (1917). A kazár nagyfejedelem és a turul-monda. Ethnographia, 28(13), 58–99.
- Róheim, G. (1925). Magyar néphit és népszokások. Budapest: Athenaeum.
- Róheim, G. (1952). Hungarian and Vogul Mythology. New York: JJ. Augustin Publisher.
- Winkelman, M. (2010). Shamanism: A Biopsychosocial Paradigm of Consciousness and Healing. Praeger: Santa Barbara.
- Wolf, J. (2009). Magia naturalis: Od umění pravěkých šamanů po současné poznatky vědy o člověku. Praha: Nakladatelství Arsci.
- Xenofontov, G. (2001). Sibiřští šamani a jejich ústní tradice. Praha: Argo.